

ИГОР Ђ. ВУКАДИНОВИЋ¹
БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ САНУ

ДЕЛАТНОСТ АЛБАНСКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ НА ЗАПАДУ ПРЕМА ПИТАЊУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ (1945–1969)

САЖЕТАК. Велики број припадника фашистичког режима „Краљевине Албаније“ током Другог светског рата је након повлачења Немачке са Балкана пронашао уточиште у Италији, Турској и земљама западне Европе, где је наставио да политички делује. Вођа организације Бали комбетар Мидхат Фрашери се након вишегодишњег боравка у Италији, 1949. године пребацио у САД, а са собом је повео и друге истакнуте квислинге. У САД-у се ускоро настанио вођа покрета „Легалитет“ Абаз Купи, а средином педесетих година и вођа Друге призренске лиге и министар унутрашњих послова Албаније под немачким покровитељством Џафер Дева. Преломан моменат за албанску екстремну емиграцију на Западу представља операција „Valuable“, којом су САД и Британија покушале да оборе комунистички режим Енвера Хоџе у Албанији. Иако је операција неуспела, иза ње су остале чврсте везе између америчке и британске обавештајне службе и националистичке албанске емиграције, које су додатно интензивирале шездесетих година.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Албанска емиграција; Косово и Метохија; Бали комбетар; Друга призренска лига; Џафер Дева; Мидхат Фрашери.

¹ vukadinovicigor3@gmail.com

Рад је примљен 3. јуна 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2021.

У време борби за ослобођење Косова и Метохије 1944. године, руководилац Друге призренске лиге Џафер Дева у Приштини је одржао састанак са групом својих сарадника. Договорено је да он са неколицином истакнутих функционера настави повлачење са Групом армија Е, а да остатак албанских квислинга остане на Косову и настави борбу против Југославије. Задатак ових квислинга био је да организују балистичке групе које ће вршити саботаже и нападати југословенску војску и тако олакшавати повлачење Немаца.

Од водећих идеолога и руководилаца Велике Албаније после рата је кривично одговарао једино Бедри Пејани (1885–1946), који је живот завршио у призренском затвору (Ђаковић, 1989, стр. 196). Нова комунистичка власт у Југославији није уложила напор да дође до високих функционера Велике Албаније који су побегли у иностранство. Џафер Дева (1904–1978), вишегодишњи сарадник нацистичке Немачке, одговоран за смрт великог броја људи, у новембру 1944. године је отишао у Беч. Потом је неколико година боравио у Италији, где је уживао статус „расељеног лица“. Почетком педесетих година живео је у Турској, а 1956. године преселио се у Сједињене Америчке Државе, где је провео остатак живота (Михајловић и Дмитровић, 1981, стр. 37; Борозан, 1995, стр. 369). Девина улога је од посебног значаја за албанску емиграцију, пошто је током шездесетих година тесно сарађивао са америчком обавештајном службом ЦИА (Breitman, Goda, Naftali, Wolfe, 2005, стр. 374; Xhemaj, 2019, стр. 188–190).

Премијер „Краљевине Албаније“ од 1941. до 1943. године Мустафа Круја (1887–1958) побегао је у Египат, потом је живео у Француској, а последње године живота провео је у САД (Elsie, 2010, стр. 251). Реџеп Митровица (1887–1967), који је функцију председника Владе Албаније обављао од 1943. до 1944. године и који се отворено залагао за истребљивање Срба са Косова и Метохије, након рата је побегао у Истанбул, где је провео остатак живота (Elsie, 2010, стр. 307). Министар просвете у влади Мустафе Крује Ернест Количи (1903–1975) после рата је отишао у Рим, где је учествовао у раду националистичких организација, умешаних у непријатељску делатност на простору Косова и Метохије (Михајловић и Дмитровић, 1981, стр. 37; Elsie, 2010, стр. 234–236; Xhemaj, 2019, стр. 64). Оснивач Бали Комбетара Мидхат Фрашери је, након кратког боравка у Турској, 1949. године емигрирао у Њујорк. Други оснивач Бали комбетара Али Келсира такође је наставио да политички делује, а умро је у Италији 1963. године (Elsie, 2010, стр.

227–228). На овај начин, пројекат етнички чисте Велике Албаније, који је на Косову и Метохији спровођен од 1941. до 1944. године, прошао је без кривичних последица по његове главне носиоце.

У првој послератној фази, албанска емиграција је углавном била распоређена у земљама Средоземља. До 1949. године, највећи број албанских емиграната, преко хиљаду и петсто, налазио се у Италији, око петсто је било у Грчкој, триста у Турској, сто педесет у Сирији и око педесет у Египту.² Албански квислинзи су, увидевши пораз Немачке у рату, започели активност на политичком приближавању западним савезницима. Мидхат Фрашерри је 1945. године променио Статут Бали комбетара, тако што је издао одређене радикалне националистичке формулације, укључујући и залагање за стварање „Албаније у етничким границама“. У новом статуту, Бали комбетар је одбацио насиље као метод политичке борбе и изразио опредељеност за сарадњу са „Англо-Американцима“, који су у документу означени као „гаранти слободе“ и „заштитници права Албаније и демократије“.³ У септембру 1946. године на Скопској Црној Гори одржан је велики скуп балистичких група са Косова. Договорено је да се балисти поделе у две групе, тако да једна настави борбу на Косову, а друга „привремено емигрира“ на Запад, како би се победнички вратила уз помоћ „Англо-Американаца“ (Видачић, 2013, стр. 111). Кровна организација свих балистичких група на Косову и Метохији, „Национал демократик Шиптар“, ширила је пропаганду како ће доћи до британске и америчке војне интервенције, која ће поразити комунизам на Балкану, а Косово припојити Албанији. Вође НДШ-а Имер Бериша, Хамди Бериша и Ђон Середи, у извештајима Управе државне безбедности означени су као британски агенти.⁴

Како би ојачали своје позиције код западних савезника, до тада супротстављени албански идеолошки покрети у емиграцији одлучили су да се уједине. Први корак на том плану представља

² The Albanian operation, March 21, 1949, 9–12. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/OBOPUS%20BGFIEND%20%20VOL.%2013%20%20%28BGFIEND%20OPERATIONS%29_0003.pdf (Приступљено: 5. марта 2020).

³ Revised Constitution of Balli Kombetar, 9. January 1947, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R000200510010-6.pdf> (Приступљено: 27. фебруара 2020).

⁴ Архив Србије (АС), фонд Безбедносно-информативне агенције, III-121, Анализа у вези националних мањина на терену града Приштине. Националне мањине и западне земље, 22. март 1956.

формирање Албанског националног комитета 1946. године, у који су ушли три представника Бали комбетара, три представника покрета „Легалитет“ Абаза Купија, који је подржавао повратак краља Ахмеда Зогуа и Мехди Фрашери испред Независног националног блока, који је окупао проиталијанске католичке Албанце са севера земље и припаднике фашистичког режима из периода 1939–1943. године (Dorril, 2002, стр. 372).⁵

Важну улогу у повезивању албанске екстремне емиграције са Американцима одиграо је вођа Бали комбетара Мидхат Фрашери. Он се у новембру 1947. године обратио америчком амбасадору у Риму, предложивши да се са педесет следбеника досели у САД, како би се „супротставио комунистичким интригама“. На листи од педесет Фрашеријевих следбеника углавном су били истакнути припадници фашистичког режима и ратни злочинци. Након што је стекао увид у њихове биографије, Стејт Департмент је после неколико месеци на Фрашеријеву молбу одговорио негативно, поручивши да би примање бивших немачких колаборациониста могло да „нанесе срамоту“ Сједињеним Америчким Државама.⁶

Сукоб Југославије са Информбироом променио је амерички став према албанској националистичкој емиграцији. У мају 1949. године Мидхату Фрашерију и његовим сарадницима одобрена је америчка виза, тако да су албански квислинзи дошли у САД и настанили се у Њујорку.⁷ Разлог за промену америчког става представљао је план за рушење комунистичког режима Енвера Хоџе.

Након изласка Југославије из Источног блока, Албанија је остала без копнене границе са земљама Совјетског лагера. Поред тога, Албанија још увек није стекла чланство у Уједињеним нацијама. Од милион становника Албаније значајан број људи је гајио одбојност према комунистичком режиму. У таквим околностима, владе САД-а и Британије су 1949. године процениле да Албанија представља најлакшу мету за рушење комунистичке власти. На састанку америчког државног секретара Дина Ачесона и бри-

⁵ Members of Albanian National Committee <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R000200510010-6.pdf>

⁶ Axis supporters enlisted by U.S. in Postwar Role. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP90-01208R000100100019-2.pdf> (Приступљено: 20. фебруара 2020).

⁷ Доласку Мидхата Фрашерија у Њујорк помогао је Роберт Џојс, члан Сектора за планирање политике у Стејт Департменту. Опширније видети: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP90-01208R000100100019-2.pdf> (Приступљено: 20. фебруара 2020).

танског министра спољних послова Ернеста Бевина 1949. године договорено је да се започне са тајном операцијом рушења Хоџиног режима у Албанији.⁸ Пошто су Британци још раније остварили тесну сарадњу са Абазом Купијем и Саидом Криезијуом, Американци су одлучили да ослонац пронађу у вођи Бали комбетара Мидхату Фрашерију, који им је две године раније понудио сарадњу.

Амерички агенти су 5. маја 1949. године у Александрији у Египту обавили разговор са одбеглим албанским краљем Ахмедом Зогуом, коме су понудили учешће у преврату и повратак на престо у случају да преврат успе. Зогу је подржао стварање јединственог антикомунистичког фронта Албанаца у егзилу, а сложио се и са предлогом Американца да Мидхат Фрашери, као лидер најбројније емигрантске организације, буде на челу целог покрета.⁹ Зогу је предлагао да у комитету који ће руководити уједињеном албанском емиграцијом буду равноправно заступљене све три религије и сви географски крајеви Албаније. Он је предложио да, „уколико међународна ситуација то дозвољава“, у комитету буде и један представник Косова, а као најподеснијег за ову функцију навео је Џафера Деву. Према Зогуу, Дева је био омражен у Тирани и Албанији због суровости коју је показао као министар унутрашњих послова 1943–1944. године, али је уживао велику популарност међу Албанцима на Косову.¹⁰

Преговори између различитих емигрантских покрета су 7. јула 1949. године резултирали формирањем „Националног комитета Слободна Албанија“. Организација је формирана у Паризу, али је убрзо премештена у Њујорк, где се налазио и њен први председник Мидхат Фрашери. Након Фрашеријеве изненадне смрти 3. октобра 1949. године, руковођење Националним комитетом преузео је Хасан Дости, Фрашеријев сарадник из Бали комбетара и некадашњи министар правде у влади Мустафе Крује.

У сарадњи са Националним комитетом Слободна Албанија, ЦИА и британска обавештајна служба започеле су тајну операци-

⁸ <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP90-01208R000100100019-2.pdf> (Приступљено: 20. фебруара 2020).

⁹ Secret memorandum of conversation with King Zog I on May 5, 1949. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/OBOPUS%20BGFIEND%20%20%20VOL.%2013%20%20%28BGFIEND%20OPERATIONS%29_0010.pdf (Приступљено: 22. фебруара 2020)

¹⁰ OBOPUS BGFIEND VOL. 13, June 21, 1949. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/OBOPUS%20BGFIEND%20%20%20VOL.%2013%20%20%28BGFIEND%20OPERATIONS%29_0024.pdf (Приступљено: 23. фебруара 2020).

ју „Valuable“ („Вредан“), чији је крајњи циљ био рушење комунистичке власти у Албанији. Неколико стотина албанских емиграната је од 1949. до 1952. године војно обучавано у британским и америчким базама у Европи. Најважнији кампови за операцију „Valuable“ били су британски камп Форт Бингема на Малти и Цијин објекат за обуку у Хајделбергу у Немачкој (Leļjak, 1990, стр. 35; Xhemaј, 2019, стр. 55–59). Емигранти на обуци углавном су припадали балистичким формацијама у току Другог светског рата, а неки су се борили и у албанској побуни против југословенске власти на Косову и Метохији 1945. године. Као ударна снага у албанском преврату требало је да послужи „Компанија 4.000“, јединица састављена од бивших припадника Бали комбетара и покрета Легалитет, коју су Американци у Хајделбергу обучавали за специјалне операције.

У извештају ЦИА-е од 7. новембра 1949. године наведено је да посебну групу међу албанским емигрантима у Италији чине „Косовари“. У извештају је истакнуто да су албански емигранти са Косова током Другог светског рата „активно учествовали у одбрани њихове земље, заједно са Италијанима и Немцима“ и да је њихов циљ да „Косово буде припојено Албанији“. Према овом тексту, косовски Албанци у Италији су подељени на оне који су припадали „Бали комбетару“ и на оне који су непосредно следили Џафера Деву као свог вођу.¹¹

У периоду од 1949. до 1954. године Американци и Британци су у више наврата издвајали мање групе емиграната из кампова за обуку и потом их бродовима искрцавали у близини Валоне, док су се поједине групе падобранима спуштале у Централну Албанију. Операција се завршила неуспехом, пошто је Сигурими дошао до података о њеном планирању. Велики број ухваћених агента осуђен је на затворске казне, а неки су и стрељани (Xhemaј, 2019, стр. 57–59). Сматра се да је неуспеху операције „Valuable“ допринео Ким Филди, високи британски обавештајни официр, који је тајно достављао поверљиве податке Совјетима.¹² Поред тога, албанске власти су ухваћене агенте приморавале да преко радио станица успоставе контакт са шпијунским центрима у Италији, тако да су превентивно деловале приликом сваке нове акције у операцији „Valuable“ (Dorril, 2002, стр. 401). Међутим, од

¹¹ Documents in which Xhafer Deva was mentioned, 1. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DEVA%2C%20XHAVER_0005.pdf

¹² <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP90-01208R000100100019-2.pdf> (Приступљено: 20. фебруара 2020).

ове неуспеле тајне операције остале су чврсте везе западних обавештајних служби са албанском екстремном емиграцијом. Преживели учесници операције настанили су се у САД-у, Великој Британији и земљама Комонвелта. Идеолози Велике Албаније и ратни злочинци из Другог светског рата стекли су јако политичко упориште у САД-у.

О томе колики је био утицај албанских екстремних организација на Америчку обавештајну службу сведочи реферат ЦИА-е о албанској националној мањини у Југославији, сачињен 7. јануара 1953. године. У реферату је наведено да су Албанци били прогањани и убијани за време Краљевине Југославије, а да је фашистичка „Краљевина Албанија“ за време Другог светског рата „обезбедила равноправност Срба и Црногораца“. У извештају је изнета и тврдња да су од 1941. до 1944. године „Словени могли да стекну функције у државном апарату“ Краљевине Албаније, иако је такво право неалбанцима било експлицитно ускраћено. У документу ЦИА је наведено и да је Велика Албанија обезбедила „индивидуалне слободе“ Србима, што је такође било у супротности са историјским чињеницама. Цео реферат је био на линији албанског национализма и имао је јасну пропагандну функцију, на шта указује и податак да је признавање турске националне мањине на Косову и Метохији 1951. године у тексту представљено као „форма угњетавања Албанаца“ и покушај уништавања њиховог националног идентитета.¹³ Реферат ЦИА-е о албанској националној мањини у Југославији из 1953. године представља прво сведочанство о утицају албанских националиста у емиграцији на креирање америчке политике према питању Косова и Метохије.

Управа државне безбедности је почетком педесетих година закључила да на Западу делује бројна албанска емиграција, углавном предвођена лицима која су имала истакнуту улогу у фашистичком окупационом апарату 1941–1945. године. Бројно стање емиграције додатно су ојачали балисти са Косова и Метохије који су у послератном периоду побегли у Грчку. Емигранти су рођацима и пријатељима на Косову и Метохији слали писма, билтене, исечке из штампе и пропагандни материјал, настојећи да учврсте своју политичку позицију на том простору. Југословен-

¹³ Information Report: Albanian Minority in Yugoslavia, 7. January 1953, 2, 23, 24. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R014500140002-8.pdf> (Приступљено: 5. јануара 2020).

ски безбедносни органи су прегледали пошту, настојећи да заплене што већу количину оваквог материјала.¹⁴

Поред праћења лица за која се сумњало да су била присталице Резолуције Информбироа, југословенски безбедносни органи водили су евиденцију особа за чије деловање је постојала сумња да је „на линији Запада“. Службе безбедности на Косову и Метохији су као „прозападне елементе“ сматрале лица која су за време рата била на страни окупатора, националисте из редова интелигенције и просветних радника, богате беговске породице, припаднике дервишких секти, трговце и занатлије, а сматрало се да је прозападном расположењу склона и албанска ученичка популација. Симпатије према Западу код ових група углавном су се заснивале на уверењу да ће Велика Британија и САД подржати стварање Велике Албаније.¹⁵

За време сукоба Југославије са Информбироом САД су представљале политички и економски ослонац Титовог режима. Ипак, Албански националисти нису одустали од наде у западну интервенцију против Југославије. Удба у Подујеву је 1953. године открила локалну организацију „Национал демократик Шиптар“, која је у претходном периоду међу Албанцима ширила уверење да ће „уз помоћ Американаца и Британаца избити велики устанак Албанаца у Југославији“.¹⁶ Удба у Урошевцу је 1956. године закључила да код Албанаца у овом срезу постоји наклоњеност према Западу, а да су земље Источног блока, осим Албаније, „омрзнуте“. Удба у Урошевцу је проценила да би наклоњеност косовскометохијских Албанаца према Албанији била већа да је режим у Тирани капиталистички и оријентисан према Западу. Популарност западних држава међу албанским становништвом на Косову и Метохији у одређеној мери је била последица деловања албанских емигрантских организација из ових земаља.¹⁷

Америчка администрација је у другој половини педесетих година повећала интересовање за положај албанске мањине у Југо-

¹⁴ АС, фонд БИА, III-121, Извештај о извршеној анализи по питању националне мањине на терену Подујевског среза, архивска јединица (а.ј.) 7-8; АС, фонд БИА, III-121, Анализа у вези националних мањина на терену града Приштине. Националне мањине и западне земље, 22. март 1956.

¹⁵ АС, фонд БИА, III-121, Анализа у вези националних мањина на терену града Приштине. Националне мањине и западне земље, 22. март 1956.

¹⁶ АС, фонд БИА, III-121, Извештај о извршеној анализи по питању националне мањине на терену Подујевског среза, а.ј. 6-7.

¹⁷ АС, фонд БИА, III-121, Анализа шиптарске националне мањине, Испостава СУП-а Урошевац, 20. март 1956, а.ј. 3.

славији. Американци су пратили процесе у југословенској унутрашњој политици, на основу чега су доносили процене о томе да ли се Југославија прилагођавала западним стандардима. Генерални став Стејт департмента педесетих година је био да је југословенски режим још увек недемократски. Американци су се посебно интересовали за међунационалне односе у Југославији, препознајући у њима слабу тачку и извор дестабилизације ове државе (Димић, 2007, стр. 184).

Америчка амбасада у Југославији је у јануару 1957. године Стејт Департменту послала извештај о „текућој узнемирености, напетости и незадовољству у Југославији“. Први део документа био је посвећен „националним напетостима на Космету“ и у њему је пренет говор Џавида Ниманија на тему међунационалних односа. Овај случај показује да је амбасада САД у Београду у другој половини педесетих година препознала Аутономну косовско-метохијску област као потенцијални извор политичке нестабилности у Југославији (Pavlović, 2008, стр. 165–167).

Службеници америчке амбасаде у Југославији су у априлу 1957. године одржали састанак са најутицајнијим албанским функционером на Косову и Метохији Фадиљом Хоџом. Он је са америчким службеницима разговарао о односима са Албанијом и положају албанске мањине у Југославији. Између осталог, Хоџа је открио да је за време Другог светског рат био „ортак“ са председником Албаније Енвером Хоџом. Председник Извршног већа АКМО је у разговору са службеницима амбасаде наступао обазриво и заступао је званичне ставове Савеза комуниста Југославије о међунационалним односима (Pavlović, 2007, стр. 170–173).

Водећи албански квислинг Џафер Дева је у првој послератној деценији претежно био настањен у Италији, где је од 1949. године сарађивао са Италијанском обавештајном службом. Са јаким везама из ратног периода, Дева је обнављао мрежу утицаја, често посећујући Турску, Грчку и Сирију. У документима ЦИА из тог периода, Дева је означен као вођа „косовара“ у Италији, односно иредентистичких Албанаца који су заговарали уједињење Косова и Албаније. У истом извештају, ЦИА је ову групу означила као „неважну“ и „малобројну“.¹⁸ У јуну 1953. године, група од 126 Албанаца и муслимана са Косова и Метохије туристички је посетила Истанбул, што су у југословенском посланству посматрали

¹⁸ Documents in which Xhafer Deva is mentioned, 4. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DEVA%2C%20XHAVER_0005.pdf (Приступљено: 25. фебруара 2020).

као „ефикасну пропаганду Југославије у Турској“. Међутим, доступни документи ЦИА откривају да се неколико лица из ове туристичке групе током тронедељне посете Истанбулу у више наврата састајало са Џафером Девом, који је такође боравио у том граду.¹⁹

Након вишегодишњег праћења његове делатности, ЦИА је 1956. године одлучила да Деви одобри америчку визу и долазак у САД. У извештају о Деви који је претходио његовом доласку у САД, ЦИА га није означила као нацистичког функционера и ратног злочинца, него као „антикомунисту“ са „истинским патриотским мотивима“ за политичко деловање.²⁰ С обзиром да је ангажман Џафера Деве у целом послератном периоду био усмерен на пропагирање уједињења Косова и Албаније, опредељење ЦИА-е за сарадњу са њим указује на промену у америчким односу према великоалбанским претензијама на Косово и Метохију. Дева је потом помогао призренском учитељу Мидхату Вранићију, који је 1960. године емигрирао из Југославије, да се такође настани у САД. Дева и Вранићи су, заједно са осталим албанским националистима у Њујорку 1962. године формирали организацију „Призренска лига у егзилу“ (Марковић, 1994, стр. 373).²¹ Према расположивим изворима, у стварању ове организације учествовала је ЦИА (Leljak 1990, стр. 34, Хџемај 2019, стр. 64, Борозан, 1995, стр. 369). Основни циљ „Треће Призренске лиге“ био је припајање отцепљење Косова и Метохије од Југославије и стварање „Етничке Албаније“.²² Организација је у Америци издавала истоимени часопис „Призренска лига“, а имала је одборе у Канади,

¹⁹ Дипломатски архив министарства спољних послова (ДАМСП), Политичка архива (ПА), 1953, Турска, ф. 96, д. 20, Телеграм Шобайћа из Истанбула Секретаријату за иностране послове 29. јуна 1953 године; Secret operational and source cover sheet, 13. March 1955, Xhafer Deva, 6. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DEVA%2C%20XHAVER_0068.pdf (Приступљено: 28. фебруара 2020).

²⁰ Subject: Xhafer Deva, 25. June 1956. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DEVA%2C%20XHAVER_0075.pdf (Приступљено: 1. марта 2020).

²¹ У литератури се за ову организацију користи и назив „Трећа призренска лига“, односно „Друга Призренска лига у егзилу“. Албански емигранти су већ 1946. године основали организацију под називом „Призренска лига“, али она није оставила дубљег трага и убрзо је престала са радом. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/BERISHA%2C%20DESTAN_0123.pdf

²² Albanian activities in the United States, 14. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/LUZAY%2C%20JUSUF_0019.pdf; Оптужница против Дестана Береше, 16. март 1967. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/BERISHA%2C%20DESTAN_0119.pdf

Француској, Белгији, Немачкој, Аустрији и Италији и остварила је сарадњу са хрватском усташком емиграцијом. Поред америчке обавештајне службе, Трећа призренска лига је одржавала контакте са више западноевропских обавештајних служби. (Leljak, 1990, стр. 34; Ристановић, 1990, стр. 149; Бокић, 2016, стр. 109). Албанска емиграција у Канади је 1956. године формирала организацију „Слободно Косово“ („Kosova e Lirë“), која је као главни циљ свог деловања истицала стварање „етнички чистог“ албанског Косова (Leljak, 1990, стр. 35).

Биографија Дестана Берише представља сведочанство о повезивању албанске емиграције са америчком обавештајном службом, а потом и осталим органима власти током педесетих и шездесетих година. Бериша је рођен у селу Билуша код Призрена, а за време Другог светског рата ангажовао се у албанским квислиншким формацијама. Бериша је у операцији „Valuable“ имао задатак да шири америчку шпијунску мрежу на Косову и у Албанији и регрутује албанске националисте и антикомунисте (Хемтај, 2019, стр. 84–88). Иако је основни циљ САД-а у том периоду било рушење власти у Албанији, албански емигранти који су учествовали у операцији „Valuable“ настојали су да деловање прошире и на Косово и Метохију (Leljak, 1990, стр. 35; Хемтај, 2019, стр. 55–59).

ЦИА је сарадњу са Беришом окончала 1954. године, након што је процењено да нема „менталне капацитете“ да постане амерички држављанин. Ипак, Бериша је служењем у Америчкој војсци стекао држављанство САД и трајно се населио у Масачусетсу.²³ Дестан Бериша је учествовао у оснивању „Призренске лиге у емиграцији“ 1962. године, а са лидером ове организације Џафером Девом је сарађивао још од 1950. године.²⁴ Бериша је у наредном периоду више пута одлазио у Југославију са задатком да учврсти везе са албанским националистима на Косову и Метохији. Окружно јавно тужилаштво у Призрену подигло је оптужницу против Берише 16. марта 1967. године, на основу сведочења девет лица, углавном заробљених албанских шпијуна. Југословенска полиција ухапсила је Беришу приликом његове посете у августу 1967. године.²⁵ Након што је његова породица у САД-у обавестила

²³ Записник ЦИА о случају Дестана Берише, 21. мај 1968. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/BERISHA%2C%20DESTAN_0140.pdf (Приступљено 13. 10. 2019)

²⁴ Destan Berisha. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/BERISHA%2C%20DESTAN_0099.pdf (Приступљено: 4. марта 2020).

надлежне државне органе, конгресмен из Масачусетса Силвио Конте одлучио је да се ангажује на спасавању Берише из затвора, због чега је контактирао југословенског амбасадора у САД-у Богдана Црнобрњу. Цео случај је доспео до врха Стејт Департамента, тако да је за ослобађање Берише интервенисао и амерички амбасадор у Југославији Берк Елбрик (Хџетај, 2019, стр. 160–161).²⁶ Бериша је, након седамнаест месеци проведених у затвору, 21. јануара 1969. године пуштен на слободу, а договор југословенске и америчке стране био је да се цео случај држи у строгој тајности (Хџетај, 2019, стр. 167). Интервенција Стејт департамента за ослобађање Дестана Берише из југословенског затвора представљала је одраз утицаја албанске емиграције и „Призренске лиге“ на америчку политику према Југославији.

Центри албанске емиграције у Европи током шездесетих година налазили су се у Француској, Италији, Белгији, Немачкој и Турској (Лељак, 1990, стр. 35). Емиграцију у Истанбулу предводио је Реџеп Митровица, а утицај на Косово и Метохију албанска емиграција у Турској је вршила преко Ђазима Гојанија, који је због тога 1956. године осуђен у Југославији.²⁷ Абаз Еремењи, Осман Дреница, Незир Спахију и Шалија Шаћири предводили су албанске организације у Француској. Емигрантски центар у Паризу био је посебно значајан због директних контаката са Албанском обавештајном службом, чији агенти у Паризу су били Реџеп Шаћири и његов брат Шалија Шаћири, који се 1960. године преселио у Италију, а потом у САД.²⁸

Организација Бали комбетар је током шездесетих година сведена на неколицину присталица Хасан Достија у Сједињеним Америчким Државама. Достијева организација је изгубила утицај у албанским емигрантским круговима, тако да су се из изворног Бали комбетара формирале различите фракције и организације. Абаз Еремењи је из Париза управљао такозваним „земљорадничким крилом“ Бали комбетара, чији је други истакнути

²⁵ Оптужница против Дестана Берише, 16. март 1967. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/BERISHA%2C%20DESTAN_0119.pdf (Приступљено: 4. марта 2020).

²⁶ Записник ЦИА по питању оптужбе за шпијунажу против Дестана Берише, 16. јануар 1968. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/BERISHA,%20DESTAN_0123.pdf (Приступљено: 13. 10. 2019).

²⁷ Архив Косова, Dosja Procesi Prizrenit 1956, Izjava oficira Udbe Petra Čukića u vezi Prizrensko-đakovičke istrage iz 1955–1956. godine, 24. septembar 1966, 2.

²⁸ ДАМСП, ПА–1969, Албанија, ф. 1, д. 8, Шифровани телеграм амбасаде СФРЈ из Брисела, 26. август 1969.

члан био Васил Андони, становник Лондона. Ова фракција Бали комбетара имала је засебну организацију, а огранак у Њујорку предводио је Неџеп Даути.²⁹

Из изворног „Бали комбетара“ се 1949. године одвојила посебна група, која је формирала „Савез Косова“. Ова организација је примењивала методе инфилтрирања албанских националиста у југословенске државне структуре, партију, просветне, културне и здравствене установе на Косову и Метохији (LeĴak, 1990, стр. 34).

Албанску емиграцију у Белгији предводио је Тахир Зајми, бивши федерал Фашистичке партије у Призренској префектури. Зајмијев нећак био је професор на Правном факултету у Приштини Газменд Зајми. Популарна књига међу албанском емиграцијом на Западу била је „Друга призренска лига“, коју је Тахир Зајми 1965. године објавио у Бриселу (Milanović, 1990, стр. 114; Šćerapović, 1989, стр. 143; Фолић, 1997, стр. 572). Активну улогу у емигрантским организацијама у Белгији имали су Ведут Кабаши, Иса Булан и Хазим Булан (Miĥajlović i Dmitrović, 1981, стр. 37). Резултат деловања албанске емиграције у овој земљи било је подизање споменика Скендербегу у Бриселу 1968. године, а према новинарима Михајловићу и Дмитровићу (1981, стр. 38), на свечаности поводом овог догађаја присуствовала је и албанска фолклорна група из Приштине, што указује на контакте емиграције са културним институцијама на Косову и Метохији.

Албанску емиграцију у Италији углавном су чинили припадници режима „Краљевине Албаније“ у периоду од 1939. до 1943. године, које су предводили Исмаил Верлаци и Ернест Количичи. У Риму се налазило седиште организације „Независни народни фронт“, која је имала огранке у Турској, Француској, Немачкој, Британији, Канади и САД-у.³⁰ Независни народни фронт посвећивао је посебну пажњу албанској средњошколској омладини, студентима и интелигенцији на Косову (LeĴak, 1990, стр. 34). Важну улогу у организацији имао је председавајући њеног Централног комитета Исмаил Верлаци, као и Ђон Бучај, који је након смрти Ернеста Количичија 1975. године преузео функцију генералног секретара Независног народног фронта.³¹

²⁹ Albanian activities in the United States, 8, 13. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/LUZAY%2C%20JUSUF_0019.pdf (Приступљено: 3. марта 2020).

³⁰ Central Intelligence Group, Revised Constitution of Bali kombetar, 9. january 1947. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R000200510010-6.pdf> (Приступљено: 12. децембра 2019)

Албанска емиграција била је присутна и у Немачкој, а балистички комитет у Минхену предводио је Бајруш Ђакљи, вођа балистичке групе која је 1947. године илегално прешла у Грчку. Балистички комитет у Минхену је средином педесетих година учествовао у кампањи против исељавања косовских Албанаца у Турску.³²

Упркос идеолошким разликама, већина албанских емигрантских организација је током шездесетих година прихватила сарадњу са комунистичком Албанијом. Идеолошки супротстављени табори нашли су заједнички интерес на теми Косова и Метохије. То је довело до специфичне ситуације у којој су се за Велику Албанију истовремено залагале националистичке организације албанских емиграната, као и левичарске организације убеђене у исправност политике Партије рада Албаније (Марковић, 1994, стр. 373). Супруга Енвера Хоџе Неџмије у својој књизи „Слободно Косово“ навела је да је албански диктатор инсистирао на различитом третману балиста у Албанији, за које је сматрао да се само боре против комунизма, и балиста на Косову, за које је сматрао да су се „борили против српске и југословенске злочиначке власти“ (Нохћа, 2015, стр. 57–58).

Албанска емиграција је током шездесетих година почела да препознаје важност аутономије Косова и Метохије, као и све веће наклоњености Јосипа Броза и југословенског политичког врха према албанским интересима на Косову. На скупу албанских емигрантских организација у Паризу 16. августа 1969. године закључено је да основни захтев косовских Албанаца треба да буде стварање албанске републике у Југославији.³³ Организација „Савез Косова“ је почетком седамдесетих година као циљ свог деловања истакла претварање Социјалистичке Аутономне Покрајине Косово у седму републику у СФРЈ (Leljak, 1990, стр. 35).

Албанска емиграција на Западу била је умешана у организовање насилних иредентистичких демонстрација на Косову и Метохији 1968. године. Приштински историчар и професор на Филозофском факултету Али Хадри је у октобру 1968. године боравио у Риму, где је одржао састанак са Ернестом Количијем, једном од

³¹ Albanian activities in the United States, 10. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/LUZAY%2C%20JUSUF_0019.pdf

³² АС, фонд БИА, III-121, Анализа шиптарске националне мањине, Урошевац, 1956, а.ј. 4.

³³ ДАМСП, ПА-1969, Албанија, ф. 1, д. 8, Шифровани телеграм амбасаде СФРЈ у Бриселу Државном секретаријату за иностране послове, 26. август 1969.

водећих идеолога „Велике Албаније“. Посета је званично објашњена изразом Хадријеве докторске дисертације, која је била у вези са Другим светским ратом на простору Косова и Метохије. Међутим, Количи је касније тврдио да је био детаљно информиран о припремама демонстрација 27. новембра 1968. године (Milanović, 1990, стр. 119; Mihajlović i Dmitrović, 1981, стр. 39). Овај податак указује на то да су наставници приштинских факултета учествовали у организовању демонстрација и да су одржавали контакте са националистичком албанском емиграцијом.

На повезаност албанске емиграције са руководством Косова и Метохије шездесетих година указује и поверљиви извештај Министарства унутрашњих послова Албаније из 1967. године, у којем је наведено да су се вође „Призренске лиге у емиграцији“ у фебруару 1967. године у Риму разговарали са Фадиљом Хоџом и Вели Девом.³⁴

У Паризу је 16. августа 1969. године одржан велики скуп албанске емиграције, на којем су тема биле иредентистичке демонстрације у Приштини, Урошевцу, Гњилану и Подујеву 27. новембра 1968. године. Закључак скупа био је да су агенти Албанске обавештајне службе нанели штету демонстрацијама, тако што су подстицали скандирање Енверу Хоџи и пласирали паролу о присаједињењу Косова и Метохије Албанији, што је, по мишљењу учесника скупа, делегитимисало протесте у пред југословенском јавношћу. Став емигрантских организација био је да Албанци у Југославији не треба да захтевају припајање Албанији, него формирање посебне албанске републике у Југославији, која би, уз Косово и Метохију, обухватала делове Македоније и Црне Горе.³⁵

Бројна албанска емиграција на Западу имала је значајну улогу у креирању политике САД-а према албанској националној мањини у Србији, коју су потом преузели и амерички савезници из Западне Европе. Преломан моменат за учвршћивање веза између Вашингтона и албанске националистичке емиграције представља операција „Valuable“, односно покушај рушења комунистичког режима у Албанији од стране САД-а и Велике Британије. Операција је извршена у сарадњи са водећим албанским емигрантским организацијама, а ударну снагу су чинили припадници албанских оружаних формација за време Другог светског рата.

³⁴ Arkivi Qendror Shtetëror (AQSH), fondi 14, APSTR, v. 1967, d. 267/2, Nga burimet tona inforhemi per Jugosllavine, 17. IV 1967, njësia arkivore 11.

³⁵ ДАМСП, ПА-1969, Албанија, ф. 1, д. 8, Шифровани телеграм амбасаде СФРЈ у Бриселу Државном секретаријату за иностране послове, 26. август 1969.

Након неуспеха ове операције, вође албанске емиграције преместили су тежиште свог деловања са медитеранских држава на Сједињене Америчке Државе, где су стекле снажно политичко упориште. Док су за време рата углавном служили насилном фашистичком режиму под покровитељством Италије и Немачке, вође албанске емиграције, Мидхат Фрашери, Џафер Дева, Ернест Количичи и остали брзо су се прилагодили политичком поретку западних земаља и своје организације формално поставили у оквиру грађанског и демократског друштва. Истовремено, албанска емиграција је примењивала различите методе у политици према Косову и Метохији. Друга призренска лига Џафера Дева јачала је положај албанских интереса код западних обавештајних служби, док се Независни народни фронт Ернеста Количичија из Италије ангажовао на придобијању албанске студентске и средњошколске омладине. Поједине организације, попут „Савеза Косова“ подстицале су инфилтрирање албанских националиста у државне и политичке структуре на Косову и Метохији и на тај начин дугорочно доприносили остваривању идеје „Велике Албаније“.

ИЗВОРИ

АРХИВ СРБИЈЕ, БЕОГРАД

- Фонд БИА.

АРХИВ КОСОВА, ПРИШТИНА

- Фонд Призренски процес.

ДИПЛОМАТСКИ АРХИВ МИНИСТАРСТВА СПОЉНИХ ПОСЛОВА

- Политичка архива.

ARKIVI QENDROR SHTETËROR

- fondi 14, Arkivi i Partisë – Struktura.

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R000200510010-6.pdf>

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/OBOPUS%20BGFEND%20%20VOL.%2013%20%20%28BGFEND%20OPERATIONS%29_0003.pdf

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP90-01208R000100100019-2.pdf>

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/OBOPUS%20BGFRIEND%20%20VOL.%2013%20%20%28BGFRIEND%20OPERATIONS%29_0010.pdf

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DEVA%2C%20XHAVER_0005.pdf

<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP82-00457R014500140002-8.pdf>

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DEVA%2C%20XHAVER_0068.pdf

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DEVA%2C%20XHAVER_0075.pdf

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/LUZAY%2C%20JUSUF_0019.pdf

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/BERISHA%2C%20DESTAN_0140.pdf

https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/BERISHA,%20DESTAN_0123.pdf

-
- ЛИТЕРАТУРА Борозан, Ђ. (1995). *Велика Албанија: њоријекло – игеје – њракса*, Београд: Војноисторијски институт.
- Видачић, Р. (2013). *О коренима сејарайизма и ѡероризма на Косову*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Димић, Љ. (2007). Историјски извори и историјско мишљење (Како су америчке обавештајне службе виделе Југославију 50-их и 60-их година XX века). *Токови исјорије*, 3, 173–190.
- Бокић, Б. (2016). Косово и Метохија у Другој и Трећој Југославији: од Бујанске конференције до једнострано проглашене независности. У: М. Кулић, М. Летић (ур.). *Наука и евроинтеграције (107–122)*, Источно Сарајево: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.
- Lejzak, R. (1990). *Sam protiv njih*. Maribor: Založba za alternativno teorijo.
- Mihajlović, Ž, i Dmitrović, N. (1981, 17. decembar). Koreni kontrarevolucije na Kosovu. *Zum Reporter*, 805, 37–40.
- Марковић, М. (1994). *Осјоравања и анијажовања*, Београд: БИГЗ.
- Ристановић, П. (2019). *Косовско ѡишњање 1974–1979*. Београд: Прометеј.
- Фолић, М. (1997). Окупациони систем и колаборација на Косову и Метохији 1941–1945. У: В. Стругар (ур.), *Друји свејски рай – 50 јодина касније I*. (561–563), Подгорица: ЦАНУ.
- Breitman, R., Goda, N., Naftali, T., Wolfe, R. (2005). *U.S. intelligence and the Nazis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dorril, S. (2002). *MI6. Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service*. New York: Touchstone Book.

- Đaković, S. (1989). *Fadilj Hodža i Enver Hodža - sličnosti i razlike*. Beograd: Naučna knjiga.
- Elsie, R. (ur.) (2010). *Historical Dictionary of Albania. Second Edition*. Lanham: Scarecrow Press.
- Milanović, V. (1990). *Univerzitet u Prištini u mreži velikoalbanske strategije*. Beograd: Književne novine.
- Hoxha, N. (2015). *Kosova e lirë*. Gjirokastër: Argjiro.
- Pavlović, M. (2007). Izveštaji američke ambasade iz Beograda o stanju na KiM 1957–1958. *Istorija 20. veka*, 25 (2), 165–176.
- Pavlović, M. (ur.) (2008). *Dokumenta CIA o Jugoslaviji 1948–1983*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Šćepanović, M. (1989). Egzodus kosovskih Srba i Crnogoraca 1878–1888. U: R. Petković (ur.), *Kosovo: prošlost i sadašnjost* (138–148). Beograd: Međunarodna politika.
- Xhemaj B. (2019). *Një Shqiptar në CIA. Dy jetët e Destan Berishës*. Prishtinë: Shtëpia Botuese Dukagjini.

IGOR Đ. VUKADINOVIĆ

INSTITUTE FOR BALKAN STUDIES – SASA

SUMMARY

ACTIVITY OF ALBANIAN EMIGRATION IN THE WEST TOWARDS
THE ISSUE OF KOSOVO AND МЕТОHIЈА (1945–1969)

After the Second World War, a large number of members of the fascist regime of the Kingdom of Albania found refuge in Italy, Turkey and the countries of Western Europe, where they continued to politically act. The leading political options in exile – Balli Kombetar, Zogists and pro-Italian National Independent Bloc, decided to cooperate with each other, so they have formed the Albanian National Committee in 1946. The turning point for the Albanian extreme emigration in the West is Operation Valuable, by which the United States and Great Britain sought to overthrow the communist regime of Enver Hoxha in Albania. Although the operation failed, strong ties were forged between US and British intelligence and Albanian nationalist emigration, which were further intensified in the 1960s. Xhafer Deva, who was dedicated to act on the annexation of Kosovo and Metohija to Albania, immigrated to the United States in 1956 and established cooperation with the CIA.

Albanian emigration in the West applied different methods in politics towards Kosovo and Metohija. Some organizations, such as Xhaf-

er Deva's Third Prizren League, have focused on lobbying Western intelligence. The Bali Kombetar Independent, headquartered in Rome, paid particular attention to working with Albanian high school and student youth in Kosovo and Metohija. The Alliance of Kosovo, formed in 1949, was engaged in subtle methods of involving Albanian nationalists in Yugoslav state structures, the League of Communists of Yugoslavia, the Yugoslav People's Army, and educational and health institutions in Kosovo and Metohija. Albanian emigration was also involved in violent demonstrations in Kosovo and Metohija in 1968, and cooperated on this issue with the communist regime of Enver Hoxha in Albania.

KEYWORDS: Albanian emigration, Kosovo and Metohija, Xhafer Deva, Midhat Frasher, Operation "Valuable", Yugoslavia.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).